

УДК 811.161.2:82'367

Наталія ЯНЧУК

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗВЕРТАНЬ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ МИКОЛИ НИКОНЧУКА

У статті розглянуто специфіку функціонування звертань у поетичній творчості Миколи Никончука, визначено їх основні групи та функціональне навантаження на матеріалі поетичної збірки «Грезно».

Ключові слова: Микола Никончук, поетична збірка, звертання, риторичні звертання, апелятивна функція звертань, номінативна функція звертань.

Спадщина Миколи Никончука є надзвичайно багатогранною та різноманітною, тому аналіз його творчого доробку, що було розпочато ще за життя автора, буде здійснюватися ще не одним поколінням дослідників – учених-філологів, педагогів тощо. Поряд із науковим доробком Миколи Никончука варто виділити також і його поетичну творчість, яка представлена цілою низкою поетичних збірок, як-от: «Зворини», «Грезно», «Незгаркамінь», «Пі величність жінка» тощо – і становить інтерес для дослідників, адже тут подано широкий спектр мовних засобів, відображено все багатство й красу рідного слова, його виражальні можливості. Різні аспекти мовних особливостей поетичних творів Миколи Никончука вже ставали об'єктом дослідження мовознавців¹.

Збірка «Грезно» не випадково обрана нами для аналізу мовних засобів, зокрема звертань, що активно функціонують у поезіях, у яких автор показує людські взаємини в усій складності та переживання ліричного героя з цього приводу; усе це втілено крізь призму поліського світосприйняття, про що, на нашу думку, свідчить і метафорична назва збірки, адже грезно – «грезон (грез'л'а) – одне з декількох дерев, що виростають із спільного кореня»².

¹ Вольська Ю. В. Особливості поетичного синтаксису Миколи Никончука // Волинь-Житомирщина. – Житомир, 2013. – Вип. 24. – С. 243–246; Гримашевич Г. І. Поліський світ у поетичній творчості Миколи Никончука // Волинь-Житомирщина. – Житомир, 2010. – Вип. 22. – Т. І. – С. 339 – 348; Дяченко Н. М. Мовні засоби створення образу жінки в поезії М. Никончука // Волинь-Житомирщина. – Житомир, 2013. – Вип. 24. – С. 247 – 253; Халін В. В. Полісся та полісянізми в поезії М. Никончука // Волинь-Житомирщина. – Житомир, 2010. – Вип. 22. – Т. І. – С. 369 – 373; Янчук Н. В. Фразеологічні одиниці в поетичній спадщині Миколи Никончука // Волинь-Житомирщина. – Житомир, 2013. – Вип. 24. – С. 277 – 283 та ін..

² Никончук М. В., Никончук О. М. Ендемічна лексика Житомирщини: Методичні рекомендації для вчителів. – Житомир, 1989. – С. 16–17.

Аналіз мови поетичних текстів запропонованої збірки, зокрема їх синтаксичних особливостей, показав, що автор використовує велику кількість звертань, функціональні особливості яких і стали об'єктом нашого дослідження.

Під звертанням розуміють «інтонаційно виділений компонент речення, що називає істоти або персоніфіковані предмети, до яких адресоване мовлення. Спеціалізованим засобом вираження звертання в українській мові є кличний відмінок»³, у формі якого переважно вживають іменники та субстантивовані прикметники. Хоча варто зазначити, що довготривала практика використання так званої кличної форми, а частіше – називного відмінка, на позначення адресата мовлення, призвела до того, що в суспільстві й зараз можна зустріти звертання в формі називного відмінка, що є невластивим літературній нормі сучасної української літературної мови, але, на жаль, поширене в практиці уснорозмовного мовлення.

Звертання як специфічний засіб привертання уваги досить-таки поширене в нашому мовленні і часто використовується для називання істоти або персоніфікованого предмета, до якого адресується мовлення в його усній і писемній формах, у спонукальних реченнях.

Поряд із звертаннями до конкретних осіб, що виконують власне апелятивну функцію в мовленні, особливо поетичному, часто вживають так звані риторичні звертання (абстрактні поняття та денотати предметного світу), що не передбачають безпосереднього співрозмовника⁴ і, відповідно, не спонукають до певних дій. Такі звертання виконують, передовсім, номінативну функцію, яка «може поєднувати в собі емоційно-оцінні, експресивні можливості найменувань адресата мовлення»⁵.

Аналіз мовних особливостей поетичної збірки «Грезно» засвідчив, що в поезіях автор досить-таки часто використовує звертання обох типів, хоча переважають звертання до конкретних осіб як засіб їх номінації, встановлення контактів та передачі певних емоцій.

Найбільше звертань збірки об'єднується навколо тематичної групи «назви спорідненостей, родинні стосунки», що пояснюється, на нашу думку, особистими рисами автора, його любов'ю до близьких та рідних йому людей, прагненням їх захистити, а також бажанням автора передати усю складність людських взаємин, власні переживання, почуття з цього приводу.

У поезіях автор часто звертається до матері, адже, на думку С. Богдан, саме «ставлення до матері було мірилом людяності», тому в мовленні українців існує дуже багато варіантів звертань до найріднішої людини: «Скажімо, на Поліссі поширене звертання мати. А ще — матюшко, матьонко... Вважається, що форми матусю, матінко, матусенько часто вживані на Черкащині, Київщині, ненья, ненька — на Закарпатті...»⁶.

Незважаючи на це, у поезіях М. Никончука, який був вірним сином Полісся, представлені різноманітні форми звертання до найдорожчої та найріднішої людини – нене, мамо, мамочко, мамко: *Та як її забути, нене, В цвіту черешень і*

³ Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. – С. 184

⁴ Див.: Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. – К.: ПП Я. Січовик, 2006. – С. 100

⁵ Там само.

⁶ Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С.К. Богдан. — К.: Рідна мова, 1998. — С. 124-125.

слив'я?; Поглянь угору серед ночі, Де Діві ноги лиже Пес, Та он же, мамо, її очі на мене дивляться з небес⁷ (7); ...У хаті, мамо, не всидиш (161).

Розмова ліричного героя з матір'ю супроводжується повторенням звертання «мамо» в кожній репліці, що посилює емоційний характер висловлюваного: ...То чого Ви хвилюєтесь, Мамо?; ...Чому Ви такі, мамо, скорботні?; ...Ну а Ви чого плачете, мамо? (27)

Свої емоції, переживання, зокрема почуття страху, ми передаємо за допомогою звертання до матері, яскраві підтвердження цього знаходимо й у поезіях: *Дітки злякано мовчать, Щоб в біду не влізти, Тільки віченька кричать: - Мамочко, дай їсти!* (61); *Ой мамочко, ой мамко, умираю!* (11). Останній приклад ілюструє емоції ліричного героя, який підсилює їх синонімічними звертаннями до матері у поезії «Роди», що одночасно виступає й своєрідним композиційним елементом – так автор завершує дві останні строфи поезії.

Поряд із таким широким спектром звертань до матері необхідно виділити також звертання, що підкреслюють інші родинні стосунки: *Кажу йому: - Дядьку, як будете битися, Я вашу стодолу сьогодні спляю* (5); *Чи тобі, дядьку, ні в кого стріляти, Що ти стріляєш в безневинних птиць?*; ... *молися в ямі:– Господи, спаси!* (79); *Що ж ти, бабо, внучка гудиш? Він сьогодні молодець...* (132); *Сину мій! Гілочко рідної парості, Я ж годувала тебе без отця!* (26).

Звертаючись до дуба, автор порівнює його велич із батьком у риторичному звертанні в поезії «Дуб» (із присвятою «Пам'яті мого вчителя Микити Ілліча Толстого»), що підкреслює метафоричність висловлюваного: *Ой батьку дубе, скільки довгих років Ти пережив серед глухих боліт?* (87).

Також зустрічаємо й інші звертання-апелятиви: *У хаті, мамо, не всидиш... Чого ти, коню, в небо скачеш... Чого, вербице, низько гнешся? ...За що ж її любити, хлопці? ... За що ж його любити, подруги?* (161); *Привіт, подружко! Як тобі живеться?* (164); *Увага, люди, – дітки йдуть у школу!* (23). Останній приклад особливо гарно ілюструє думку про те, що звертання є своєрідним засобом привертання уваги.

Специфічним є звертання до осіб, що характеризують їх за родом занять і часто мають в автора іронічний підтекст: *Старшина! Скажи народу... Призивник! Прийми пораду...*(36), *Подільнику, чого нервово куриш...*(49). Засобом творення іронії є звертання, вжите автором у поезії «Собака»: *Дивись, дорогий государю, як тобі на вірність везе: Собака повзе від удару, А все ж за тобою повзе!* (174).

У поезіях М. В. Никончука поширеними є й риторичні звертання, для яких «основною функцією є не контактна, а чисто емотивна⁸»: *Іще відхід останній не на разі, Іще на труд обов'язок жене, На тебе, серце, я в гіркій образі...*(47); *І ти, Природо, гріх мені прости...*(67); ...*Любов моя, чи в тебе є свідомість...*(74); *Берізоньки, деревця наші прості, Ви гарні і зимою й восени...*(86); ...*В цій хатині ти, любов, жила* (122); *Доле моя, доле, Добра пруж крила – Лебедятко кволе В небо піднесла* (118). Такі звертання в автора інколи виступають з певним іронічним забарвленням: *Ой свобода, ти, свобода, Нема хліба у народа* (121), – і мають яскраво виражену експресивну складову

⁷ Тут і далі цитуємо, указуючи в дужках лише сторінку, за: Микола Никончук. Грезно. Книга поезій. – Житомир, 1996. – 184 с.

⁸ Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови: Монографія. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – С. 171.

Поряд із звертаннями-іменниками Микола Никончук використовує також і субстантивовані прикметники, які стають своєрідним засобом експресії, емоцій автора: *Наречена чужа, не спускай очі вниз* (13); *Які у тебе, мила, ручки білі!* (25); *Ти, моя кохана, правильно зробила...*(91), – а також поширені звертання: *Сину мій! Гілочко рідної парості, Я ж годувала тебе без отця!* (26), *Ой дівчинонько, приголублена, Під повіками півімла...* (169).

Микола Васильович ніколи не стояв осторонь і певних суспільних проблем, що знаходить відображення в його поетичній творчості, де звертання також виступають своєрідним засобом вираження емоцій та переживань автора. Мандруючи Німеччиною, він у поезії «Німецькі дороги» висловлює свої почуття до рідної країни: *Співаю твої, Україно, дуги срібноросі І ріки віниую натхненно поміж берегами...*(139). Не залишили поета байдужим і події в Чечні: його думки з цього приводу висловлені в поезії «Романтика», звертання до Чечні, що вжито на початку поезії, порівняння з матір'ю-ненькою також посилює емоційну складову твору: *Тобі я вклоняюсь, як матері-неньці, Маленька і многотраждальна Чечня, Твої славні діти, чеченки й чеченці, Це справжні герої буремного дня* (176).

Аналіз звертань, ужитих М. В. Никончуком у поетичній збірці «Грезно» показав, що тут переважають одиничні звертання, виражені іменниками в формі кличного відмінка, але поряд із ними є й звертання, виражені іменниками в формі називного відмінка, що пояснюється, на нашу, думку, впливом тогочасного уснорозмовного мовлення (збірка побачила світ 1996 року, але поезії, які ввійшли до неї охоплюють й інші часи) і відсутністю в певний час кличного відмінка в офіційному правописі

Звертання в творах збірки часто виступають і своєрідними композиційними елементами, зокрема використання їх у назві поезії «Хвала тобі, вершитель свят і буднів» та в її тексті: *Хвала тобі, вершитель свят і буднів, Любов тобі, мислитель і естет...Хвала й тобі від нашої родини, Осередя знань, що в місті ожило...* (31); закінчення поезії Білокамінка» – це своєрідний підсумок роздумів ліричного героя, що адресовані апостолам: *Ах ви апостоли праведні! Ах покутники за рідний край!* (165)

Своєрідності композиції надають і діалогічні звертання, використані автором у репліках поезії «Дискотека»: *...У хаті, мамо, не всидиш. ...Чого ти, коню, в небо скачеш... Чого, вербице, низько гнешся? ...За що ж її любити, хлопці?... За що ж його любити, подруги?* (161).

У вигляді діалогу з риторичними запитаннями оформляє автор і звертання ліричного героя поезії «Вічність» до образів рідних людей: *Чого ти, синку, світом нудиш, Чого терзаєш білу грудь?... – Та як її забути, нене, В цвіту черешень і слив'я?... Поглянь угору серед ночі, Де Діві ноги лиже Пес, Та он же, мамо, її очі на мене дивляться з небес* (7). Таке вживання звертань у контексті поезії засвідчує, що вони, «набуваючи оцінно-образних характеристик відповідно до розгортання ліричного сюжету, творять розлогу, надзвичайно динамічну канву»⁹ твору

Як бачимо, використання різних типів звертань у мові поетичних творів є своєрідним засобом привертання уваги до висловлюваного, адже звертання, виконуючи апелятивну, номінативну, спонукальну, емоційно-оцінну функції,

⁹ Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. – К.: ПП Я. Січовик, 2006. – С. 143

допомагають увиразнити думку, надають висловлюванню більшої емоційності та експресивності, а інколи й динамічності.

Аналіз звертань, використаних Миколою Никончуком у поетичній збірці «Грезно» показав, що автор повною мірою використовує звертання різних типів як один із виражальних засобів української мови, майстерно відображаючи багатство граматичних та лексичних засобів мови задля досягнення комунікативної та естетичної функції. Усе це ще раз підтверджує думку про те, що Микола Васильович як справжній митець досконало володіє виражальними можливостями слова й майстерно використовує в поезіях різноманітні мовні засоби, вивчення яких, на нашу думку, стане предметом наступних лінгвістичних студій.

Наталья Янчук

Функционирование обращений в поэтических произведениях Николая Никончука

В статье рассматривается специфика функционирования обращений в поэтических произведениях Николая Никончука, определены их основные группы и функциональная нагрузка на материале поэтического сборника «Грезно».

Ключевые слова: Николай Никончук, поэтический сборник, обращение, риторические обращения, апеллятивная функция обращений, номинативная функция обращений.

Nataliia Yanchuk

The functioning of appeals in Mykola Nykonchuk's poetry

The article discusses the specific of the functioning of appeals in Mykola Nykonchuk's poetry, defined their main functional groups based on the material of collection of poetry "Hrezno"

Keywords: Mykola Nykonchuk', a collection of poetry, appeals, rhetorical appeals, appellative function of appeal, appeals nominative function.